

Dr Myfanwy Miles Jones

**Woyzeck Büchner,
Peter Szondi ac
argyfwng y Ddrama**

Rhif **4** Gorffennaf 2009 • ISSN 1741-4261

Gwerddon

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

Woyzeck Büchner, Peter Szondi ac argyfwng y Ddrama

Dr Myfanwy Miles Jones

Mae'r ddrama *Woyzeck* wedi ennyn diddordeb enfawr beirniaid llenyddol yn ystod y can mlynedd a hanner ers iddi gael ei llunio, yn bennaf oherwydd ei newydd-deb parhaus. Mae'n cyflwyno cymeriadau sy'n anarferol o gyffredin o ran eu statws cymdeithasol ar gyfer drama a ysgrifennwyd yn 1836, ac mae ei ffurf darniog a'i deialog herciog yn ymdebygu i ddrama fodernaidd yn fwy nag i ddrama o hanner cyntaf y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Fodd bynnag, mae'n anodd penderfynu pa mor bwrpasol oedd arloesedd ffurfiol a thematig *Woyzeck*, gan na orffennwyd y ddrama erioed am i'w hawdur, Georg Büchner, farw'n ifanc o deiffws. Gadawodd Büchner sawl fersiwn anelwig ac anorffenedig o'r ddrama ar ei ôl ac ers ei farwolaeth, mae golygyddion wedi trefnu'r golygfeydd yn wahanol iawn yn unol â dadansoddiadau gwahanol. Yn wir, mae'r nodweddion hyn wedi peri i feddylfryd cyfnodau gwahanol daflu goleuni newydd ac amrywiol iawn ar y ddrama: fe fabwysiadwyd ei phriodoleddau ffurfiol gan garfanau llenyddol mor amrywiol â'r naturiolwyr, y mynegiadwyr Almaenig a'r symbolwyr, ac fe fabwysiadwyd ei phriodoleddau thematig gan Farcswyr a hyd yn oed ffeministiaid.

Wrth ddadansoddi triniaeth Büchner o wallgofrwydd, bydd yr erthygl hon hefyd yn cychwyn drwy danlinellu arloesedd y ddrama. Byddaf yn tynnu sylw at newydd-deb y driniaeth o wallgofrwydd yn y ddrama ac yn cymhwyso methodoleg seiciatrydd o'r ugeinfed ganrif er mwyn taflu goleuni arni. Bydd dadansoddi cynnwys thematig y ddrama yn y modd hwn yn taflu goleuni ar y berthynas rhwng ei ffurf a'i chynnwys gan gynnig esboniad o hynodrwydd ffurfiol y ddrama, sef mai arloesedd thematig y ddrama sy'n achosi ei ffurf broblematic. Dadleuaf nad oes modd i'r dramodydd fynegi ei syniadaeth drwy'r ffurf ddramatic oedd ar gael iddo yn nechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg.¹ Mae dealltwriaeth greddfol Büchner o wallgofrwydd yn golygu ei fod, yn *Woyzeck*, yn ceisio dramateiddio'r is-ymwybod ac mae'r thematig hwn yn gwrthdaro gyda hanfod rhyngpersonol y ffurf ddramatic. Mae'r dadansoddiad hwn yn awgrymu na fyddai Büchner wedi gallu rhoi trefn derfynol ar ffurf y ddrama hyd yn oed petai amser wedi caniatáu iddo, a hynny o achos natur y Ddrama² ar y pryd. Mae'r ddrama, felly, yn fy marn i, yn fynegiant cynnar iawn o'r angen i ffurf y Ddrama ddatblygu ac ehangu.

Mae dilyn taith seiciatreg drwy'r canrifoedd cyn iddo gael ei sefydlu'n bwnc gwyddonol yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn tanlinellu mor unigryw oedd dealltwriaeth Büchner o'r meddwl dynol. Yna, byddaf yn dadansoddi meddylfryd y dramodydd mewn perthynas

¹ Georg Büchner, *Dantons Tod and Woyzeck*, Margaret Jacobs (gol.), (Manceinion, 1971). Mae fy sylwadau ar ffurf y ddrama yn seiliedig ar ddadansoddiad Peter Szondi o'r ddrama fodern, o gymharu â'r ddrama epig, gweler troednodyn 14.

² Defnyddir llythrennau fawr ar gyfer y ddrama er mwyn dynodi'r genre dramatic yn gyffredinol, ac i wahaniaethu rhwng hynny a'r ddrama benodol, sef *Woyzeck*.

â syniadaeth esthetig y Rhamantwyr er mwyn bwrw goleuni ar rai o'r ffactorau a gyfrannodd at yr hyn a ddenodd Büchner at y ddrama fel cyfrwng i fynegi ei syniadaeth. Byddaf yn dadlau, fodd bynnag, mai dim ond ar un olwg yr oedd y Ddrama yn addas fel cyfrwng ar gyfer diddordeb y Rhamantwyr a Büchner yn yr isymwybod a thueddiadau afresymegol meddwl dyn, a bydd edrych ar ddadansoddiad Szondi o ffurf y Ddrama yn y cyfnod hwn yn pwysleisio anaddasrwydd y ffurf ddramatig i bortredu haenau amrywiol o ymwybod dyn a chymhlethdod profiad dyn o'r byd. Ac yn olaf, bydd dadansoddi *Woyzeck* o safbwynt seiciatreg dirfodol yn fy ngalluogi i ddeall thematig y ddrama yn well, sef datblygiad gwallgofrwydd *Woyzeck*. Ond, fe fydd hefyd yn galluogi imi sylwi ar leoliad gwir weithgarwch y ddrama, a hynny yn ei dro'n esbonio tarddiad anawsterau ffurfiol y ddrama sydd wedi ysgogi cynifer o ddehongliadau amrywiol dros y blynyddoedd.

Ysgrifennodd Büchner *Woyzeck* yn 1836, sef yn yr un adeg ag y ffurfiolwyd astudiaethau yn ymwneud â'r meddwl yn faes gwyddonol. Cyn hyn, roedd ymdrechion i ddeall hanfod profiad dyn o'r byd, ers yr Oleuedigaeth, wedi eu gwreiddio yn y naill ochr neu'r llall o'r ddadl ynglŷn ag empiriaeth a rhesymoliaeth. Yn dilyn ymdrechion Descartes (1598–1650) i ddefnyddio gallu dyn i adnabod ei broses meddwl ei hun fel prawf digamsyniol o'i fodolaeth, *cogito ergo sum*, datblygodd Rheswm yn faen congl i ymdrechion athronyddol y canrifoedd canlynol. Roedd Descartes o'r farn bod profiad dyn wedi ei adeiladu ar syniadau cynhenid yn ogystal ag ar rai deilliedig ac mai Rheswm damcaniaethol oedd yr arf addas ar gyfer datblygu dealltwriaeth o syniadau cynhenid. Dyma sail i waith athronwyr fel Leibnitz a Spinoza a ddatblygodd syniadaeth resymegol i roi trefn ar brofiad y gwrthrych.

Rhoddodd Descartes, fodd bynnag, bwyslais gwahanol ar ddatblygu dealltwriaeth o syniadau deilliedig, a dyma'r elfen o'i syniadaeth a ddylanwadodd ar empiriaeth. Gan bod syniadau deilliedig, yn ôl Descartes, yn syniadau sy'n tarddu yn uniongyrchol o brofiad, o symbyliad allanol yn hytrach na gwybodaeth reddfodol, dadleuodd y gellid trefnu'r syniadau hyn mewn modd mecanyddol. Aeth Thomas Hobbes (1588–1679) â'r elfen hon o syniadaeth Descartes ymhellach i lawr y lôn fecanyddol gan wrthod y ddeuoliaeth yn ei system a chan ganolbwyntio ar y gwrthrych fel mecanwaith yn unig. Fel yr eglura L. S. Hearnshaw yn *The Shaping of Modern Psychology*, yn ôl Hobbes, 'sense is an internal motion of the sentient organism, propagated via the medium, to the sense organ and thereby the brain. This generates a reaction in the brain, a sort of rebound, which produces a phantasm or idea'.³ Dylanwadodd Hobbes ar athronwyr yn ystod yr ail ganrif ar bymtheg i ddatblygu empiriaeth, sef astudiaeth athronyddol ac iddi fethodoleg wyddonol oedd yn cadw draw oddi wrth resymoliaeth ddamcaniaethol yn llwyr. Dyma sut y sefydlwyd seicoleg felly yn wyddoniaeth, drwy astudiaethau pobl fel John Locke (1632–1704), George Berkeley (1685–1753), David Hume (1711–1776) a David Hartley (1705–1757) oedd yn lledu cysylltiaeth, sef syniadaeth oedd yn gwadu bodolaeth syniadau cynhenid ac yn egluro profiad y gwrthrych fel cyfres o syniadau syml oedd yn cysylltu i greu syniadau cymhleth. Datblygwyd, hefyd, fecaniaeth eithafol yn Ffrainc yn ystod y ddeunawfed ganrif gyda La Mettrie (1709–1751) ac Etienne Bonnot de Condillac (1715–89) yn ystyried y meddwl a'r corff fel un, a phrofiad dynol yn deillio o'r synhwyrâu a'r synhwyrâu yn

³ L. S. Hearnshaw, *The Shaping of Modern Psychology* (Llundain, 1987), t. 65.

unig. Er bod eu syniadaeth yn ymddangos yn hynod ostyngol, os nad niweidiol i lygaid cyfoes, diddorol yw nodi i'r ymagwedd fecanistig hon arwain at don o ddyngarwch, lle bo gwallgofrwydd dan sylw, wrth i Philippe Pinel (1745–1826) er enghraifft, oedd yn rheolwr ar ysbyty Bicêtre am gyfnod, ryddhau'r bobl wallgof o'u cadwyni, wrth iddo ystyried eu gwallgofrwydd yn fethiant ym mecanwaith yr ymennydd ac felly dileu'r elfen o euogrwydd a moesoldeb oedd wedi amgylchynu agweddau tuag at wallgofrwydd hyd hynny.

Seiliwyd ffawd seicoleg, fodd bynnag, yn ddisgyblaeth wyddonol unwaith ac am byth yn yr Almaen gan ei bellhau yn ddi-droi'n ôl oddi wrth astudiaethau damcaniaethol wedi'u seilio ar Reswm. Arbrofodd Wilhelm Wundt (1832–1920) gyda methodoleg wyddonol i'r theorïau empiraidd, sef *dadansoddi mewnsyllol*, a dyma sut y ddaeth seicoleg arbrofol i deyrnasu dros astudiaethau o'r prosesau meddwl erbyn diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg.

Dyma'r awrygylch wyddonol yr oedd Büchner yn ysgrifennu ynddi yn hanner cyntaf y bedwaredd ganrif ar bymtheg, a chan ei fod yntau'n wyddonydd yn ôl ei addysg ac yn dilyn gyrfa broffesiynol fel meddyg, galleid dyfalu y byddai ei ddramâu yn adlewyrchu'r ymagwedd wyddonol wrth iddo drin y gwrthrych. Ond, mae Büchner yn arddangos, yn ei weithiau creadigol, ddealltwriaeth greddfrol o gyflyrau meddwl diffygiol a'r artaith meddyliol y mae dyn yn gallu dioddef pan amherir ar y cydbwysedd bregys rhwng meddwl dyn a'i amgylchiadau.⁴ Mae ei ymagwedd teimladwy tuag at y meddwl dynol yn hynod flaengar ac, yn wir, yn rhagflaenu gwaith a wnaed yn y byd gwyddonol ganrifodded yn ddiweddarach. Fe fydd dadansoddiad o *Woyzeck* gyda chymorth methodoleg seiciatryddol o'r ugeinfed ganrif, sef gwaith R. D. Laing, yn tanlinellu pa mor flaengar oedd portread Büchner o wallgofrwydd yn *Woyzeck* a chymaint yr oedd ei waith creadigol yn gwrthdaro ag ymagwedd wyddonol ei gyfnod. Fodd bynnag, cyn dadansoddi'r ddrama yn y modd hwn bydd rhoi Büchner yn ei gyd-destun hanesyddol llenyddol, nid yn unig yn ein galluogi i ddeall sut y bu'n bosib iddo lunio'r portread celfyddydol hwn o *Woyzeck* mewn cyfnod oedd yn trin gwallgofrwydd dyn mor fecanyddol, ond hefyd yn ein harwain at ystyriaeth o *Woyzeck* fel drama ac at y gwrthdaro sy'n codi rhwng y ffurf y dewisodd Büchner a'i thematig.

Er y cydnabyddir *Woyzeck* yn aml fel rhagflaenydd i'r ddrama naturiolaid a'r ddrama fynegiadol, mae gan y ddrama fwy yn gyffredin gyda llenyddiaeth ei chyfnod nag a dybir ar yr olwg gyntaf. Roedd Büchner yn ysgrifennu yn syth ar ôl cyfnod Rhamantwyr Jena, sef grŵp o athronwyr a llenorion a aeth ati yn systematig i lunio rheolau esthetig dilys oedd yn gwrthymateb i dra-arglwyddiaeth Rheswm ers cyfnod y Goleuedigaeth. Er na ellid ystyried *Woyzeck* fel drama rhamantaidd o gwbl, byddai'n deg dweud na fyddai *Woyzeck* wedi gallu cael ei llunio heb ymdrechion llwyddiannus y Rhamantwyr i ganfod gwagle celfyddydol i'r driniaeth o'r isymwybod. Rhoddodd eu hathroniaethau esthetig ddilysrwydd i bortreadu cyflyrau meddwl amrywiol, ac roedd yr agweddau rhyddfrydig ac arloesol yr oeddent yn eu hybu tuag at brofiad dynol yn hollbwysig yn y broses o lacio ar reolau esthetig y cyfnod ar gyfer triniaeth ddramatig fel un Büchner o wallgofrwydd. Brwydrai eu

⁴ Yn ogystal â *Woyzeck*, ysgrifennodd Büchner waith creadigol a gwallgofrwydd yn ganolog iddo, sef naratif bywgraffiadol am y dramodydd Lenz, o gyfnod creadigol y *Sturm und Drang*.

hymwybyddiaeth craff o ddyfnder yr unigolyn yn erbyn agwedd oeraidd y rhesymegwyr a'r empiryddion at fywyd. Gellid deall yn hawdd pam yr oedd empiriaeth yn wrthun i grŵp o lenorion oedd yn tueddu tuag at ddealltwriaeth lawer mwy cyfriniol o brofiad dyn, ond roedd hi lawn mor anodd iddynt lyncu rhai elfennau sylfaenol o athroniaeth resymegol yn ogystal, a dyma a symbylodd ddatblygiad eu hathrawiaeth hwy.

Sbardunodd Immanuel Kant (1724–1804) ail don o ddadleuon rhesymegol yn y ddeunawfed ganrif a'i ymdrechion ef i ganfod amodau angenrheidiol gwybod a ddylanwadodd ar y symudiad rhamantaidd. Mae'n adnabod bodolaeth elfen *a priori* i wybyddiaeth dyn, ' . . . while the matter of all appearance is given to us *a posteriori* only, its form must lie ready for the sensations a priori in the mind . . .'⁵ ac wrth wneud hyn mae'n pwysleisio'r elfen reddfal yng ngwybyddiaeth dyn. Mae'r pwyslais hwn yn ei dro yn peri i athronwyr gwestiynu gallu Rheswm i ymddwyn fel allwedd i ddealltwriaeth dyn o'r byd. Gan fod yna elfennau cynhenid i brofiad dyn o'r gwrthrych, mae'n rhaid bod yna elfen o'r profiad hwn sydd y tu allan i gyrraedd Rheswm. Mae chwyldro Copernicaidd Kant yn dadlau na all dyn adnabod bodolaeth gwrthrych yn uniongyrchol ond, yn hytrach, ei fod yn profi'r byd drwy hidlydd y meddwl. Fel yr eglura Copleston:

The mind imposes as it were, on the ultimate material of experience its own forms of cognition, determined by the structure of human sensibility and understanding, and that thing cannot be known except through the medium of these forms.⁶

Er nad dyna oedd bwriad Kant, credai rhai o'i ddilynwyr ei fod, wrth ddadlau fel hyn, yn gosod y meddwl dynol yn ganolbwynt, nid yn unig i brofiad dyn o'r byd, ond yn hytrach i'r byd yn ei hanfod. Credai Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), os nad oedd modd gwybod y byd heb amodau cynhenid o fewn meddwl dyn, fod hyn yn awgrymu bod gallu'r meddwl yn ddiderfyn. Daw'r gwrthrych yn hollalluog yn athroniaeth Fichte:

Without the infinitude of the self – without the absolute productive power thereof, extending into the unlimited and the illimitable, we cannot even account for the possibility of presentation. From the postulate that a presentation must exist, which is contained in the principle; the self posits itself as determined by the not-self, this absolute power of production is thereafter synthetically derived and demonstrated.⁷

Roedd syniadaeth Fichte yn ddeniadol iawn i'r Rhamantwyr gan ei bod yn mynegi eu hawydd greddfal i ymdrybaeddu ym mhrofiadau mewnol yr unigolyn a'i brofiad goddrychol o'r byd allanol. Datblygodd Fichte ei athroniaeth, fel yr eglura Thorlby, fel hyn: 'if the knowing subject was, as Kant had shown, the key to the world, then man's limitations do not really confine him, for his limits are at once the limits also of the world'.⁸

⁵ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, cyf. N. Kemp Smith, (Llundain, 1929), t. 69.

⁶ F. Copleston, *A History of Philosophy: vol 6, Wolff to Kant*, (Llundain, 1960), t. 137.

⁷ Johann Gottlieb Fichte, *Science of Knowledge (Wissenschaftslehre)*, cyf. a gol. Peter Heath (Efrog Newydd, 1970), t. 195.

⁸ A. Thorlby, *The Romantic Movement*, (Llundain, 1966), t. 108.

Daw'r meddwl (a'i berchennog felly) nid yn unig yn allwedd i ddeall y byd, ond yn greawdwr y byd ac mae'r hyder hwn yng ngreddf dyn yn apelio'n fawr at y Rhamantwyr. Mae gweld y byd yn cylchdroi o amgylch y gwrthrych yn y modd hwn yn rhoi rhwydd hynnt i'r Rhamantwyr ganolbwytio ar brofiad goddrychol yr unigolyn ac i roi sylw difrifol i ddyfnderau ei feddwl.

Elfen arall o athroniaeth Fichte sy'n cyflawnhau hoffter y Rhamantwyr o archwilio dyfnderau'r meddwl, a'u drwgdybiaeth o dra-argwyddiaeth rheswm yw'r hyn y mae'n ei alw'n *ddyfchymyg trosgynnol*. Tra bod system athronyddol Kant yn adnabod profiad dyn o'r byd fel cynrychiolaeth ohono, mae Fichte yn disodli hanfod ffaith gychwynnol yn llwyr. Fel yr eglura Green:

Instead of starting with the empirical *fact*, Fichte takes his departure in the *act* of consciousness. This new first principal for philosophy is the concept of the 'I' (das Ich), usually translated as 'ego' or 'self'. It is the source of all experience, whether of sensuous objects in the world of nature or of intelligible ideas in the realm of freedom.⁹

Mae Fichte yn hawlio mai'r weithred o ddod yn hunanymwybodol, o daflunio'r hunan, yw'r allwedd i brofiad dyn. Yn ôl Fichte: 'The self is by nature determinable only insofar as it posits itself as determinable, and so far as it determines itself.'¹⁰ Mae Thorlby yn egluro:

In order to realize itself the Ego thus divides itself, and this is its fundamental deed, the beginning of that great process through which the world comes into being. The world did not, therefore, singly 'originate', but is a 'dialectical process' of continual evolution via new contradictions.¹¹

Gwelwn yma bwysigrwydd yr hunan sy'n ganolog i athroniaeth Fichte ac sy'n apelio'n fawr at ddiddordeb y Rhamantwyr yn safbwynt yr hunan o'r byd. Ond, yn fwy na hynny, mae theorïau Fichte yn cynnig elfen bellach i sbarduno gwrthymateb y Rhamantwyr i fyd Rheswm, sef y ffaith ei fod yn gosod y weithred hon, y *ddyfchymyg trosgynnol*, yn yr isymwybod, ac mae hyn yn cynnig dilysrwydd pellach i ddiddordeb y Rhamantwyr yn y lefelau amrywiol o ymwybyddiaeth sydd ar waith ym mhrofiad dyn o'r byd. Fel yr eglura Thorlby ymhellach:

The most essential part of the Ego's activity occurs unconsciously. Although there cannot be things-in-themselves, the mentally objectified world strikes us as being an independent reality, because our conscious Ego does not 'remember' its own preconscious activity . . . Its empirical conscious mind cannot reach down into the depths of its own metaphysical existence . . .¹²

Mae Fichte yn pwysleisio dyfnder y meddwl ac, wrth leoli'r weithred allweddol o ddod yn hunanymwybodol yn ddwfn yn yr isymwybod, a hynny y tu hwnt i gyrhaeddiad y

⁹ Cyflwyniad G. Green i Johann Gottlieb Fichte, *Attempt at a Critique of all Revelation* (Caergrawnt: 1978), t.21.

¹⁰ Fichte, *Science of Knowledge*, t. 190.

¹¹ Thorlby, *The Romantic Movement*, t. 109.

¹² *Ibid.*, t. 110.

meddwl rhesymegol, mae'n rhoi pwys anarferol i'r gofod goddrychol a gefnwyd arno gan yr oes Oleuedig. Roedd y prawf hwn o fodolaeth yr isymwybod yn hwb i'r Rhamantwyr roi sylw i'r elfennau hynny ym mhrofiad dyn a gafodd eu hesgeuluso gan empiryddion a rhesymegwyr yn eu tro. Ymateb yn emosiynol i sychder agweddau'r cyfnod a wnâi'r dramodwyr a'r beirdd rhamantaidd; roedd ganddynt ysfa naturiol i gyflwyno cymeriadau byrbwyll a gai eu rheoli gan eu hemosiynau, yn hytrach na chan eu rhesymeg. Ond defnyddiodd rhai o arweinwyr Rhamantwyr Jena, fel Friedrich Schlegel (1772–1829) a'i frawd, athroniaeth Fichte i greu fframwaith syniadaethol i dueddiadau greddfol eu cyfoedion celfyddydol ac, o wneud hyn, fe baratowyd gofod esthetig goddrychol i ddramodwyr fel Büchner a fyddai'n eu galluogi i archwilio dyfnder y meddwl yn eu dramâu.

Rhoddodd y brodyr Schlegel gryn sylw i'r ddrama fel cyfrwng wrth drafod y delfryd Rhamantaidd ond, fel yr eglura Löb, 'Most dramatists wrote plays, unaware of how alien the concreteness and formal rigour demanded by drama were to their temperament'.¹³ Roedd tueddiadau goddrychol, dychmygol ac isymwybodol y Rhamantwyr yn gwrthdaro gyda hanfod ffurf y ddrama fel y bodolai yn ei gyfnod. Fel yr eglura Szondi, yn *Theory of the Modern Drama*:

The drama of modernity came into being in the Renaissance. It was the result of a bold intellectual effort made by a newly self-conscious being who, after the collapse of the medieval worldview, sought to create an artistic reality within which he could fix and mirror himself on the basis of interpersonal relationships alone.¹⁴

Mae'r ddrama yn digwydd felly yn y rhyngbersonol, a chyfrwng y rhyngbersonol, sef y ddeialog, sy'n gyrru'r ddrama yn ei blaen ac yn ffurfio'i hadelledd. Mae Szondi'n pwysleisio nad oes lle i elfennau epig yn y ddrama fodern:

The absolute dominance of dialogue – that is, of interpersonal communication, reflects the fact that the Drama consists only of the reproduction of interpersonal relationships, is only cognizant of what shines through within this sphere.¹⁵

Efallai mai natur rhyngbersonol y ddrama y mabwysiadodd y Rhamantwyr o'r oes glasurol yn y cyfnod hwn oedd prif faen tramgwydd llwyddiant eu dramâu, oherwydd iddynt geisio mynegi'r goddrychol mewn ffurf lenyddol a oedd yn ei hanfod yn wrthrychol, sef yr hyn y gellid ei gyfathrebu a'i adlewyrchu drwy ddeialog. Mae *Woyzeck* yn ymgorfforiad o'r anhawster hwn gan fod Büchner, fel y byddai Schlegel a'i gyd-ramantwyr yn cymeradwyo, yn ffocysu ar broses oddrychol datblygiad gwallgofrwydd y prif gymeriad ond, o wneud hyn, fe'i gwelwn yn gorfod addasu ffurf y ddrama, a'i symud ymhellach oddi wrth ddelfryd rhyngbersonol, an-epig y cyfnod tuag at y ddrama ddarniog, fodernaidd. Mae Büchner yn defnyddio technegau sy'n ymylu ar fod yn elfennau epig i fynegi'r tristwch a'r angerdd

¹³ L. Löb, *From Lessing to Hauptmann: Studies in German Drama* (Llundain, 1974), t. 76.

¹⁴ Peter Szondi, *Theory of the Modern Drama*, cyf. a gol. Michael Hays (Caergrawnt, 1987), t. 7.

¹⁵ *Ibid.*, t. 8.

na all eu mynegi drwy gyfrwng y ddeialog. Dyma a gawn yn y straeon tylwyth teg a'r caneuon sy'n cael eu cyfleu drwy gyfrwng cymeriadau o fewn y ddrama ond maent yn sicr yn amharu ar ruglder y ddrama o'i hystyried fel drama fodern, a hynny yn nhermau Szondi.

Ar y naill law, mae'r gofod rhyngpersonol y mae'r ddrama yn ei gynnig i Büchner yn fan cychwyn delfrydol iddo archwilio tarddiad anawsterau meddyliol Woyzeck, gan fod ei agwedd yn ymdebygu i safbwynt seiciatreg modern sy'n dadansoddi gwallgofrwydd o fewn y cynefin cymdeithasol. Mae gosod Woyzeck mewn drama, yn hytrach na phamffled wyddonol neu ffurf lenyddol arall o bosib, yn peri i Büchner ei bortreadu o fewn cyd-destun rhyngpersonol, a dyna'r union agwedd tuag at salwch meddwl a hybir gan seiciatryddion o'r ugeinfed ganrif fel R. D. Laing (1927–1989). Mae Laing yn lleoli tarddiad gwallgofrwydd o fewn bywyd rhyngpersonol, cymdeithasol yn hytrach nag o fewn yr organau biolegol a dyma a wna Büchner yn ei ddrama yntau, a hynny ganrif a mwy cyn ymddangosiad yr ymagwedd hon o fewn y byd seiciatryddol.

Mae gweithiau Laing yn ymdrech i ganfod, 'a comprehensible transition from the sane schizoid way of being-in-the-world to a psychotic way of being-in-the-world'.¹⁶ Yn ei farn ef, dylid ystyried parablu dryslyd, seicotig person sydd yn dioddef o salwch meddwl yn ddealladwy; fel modd iddo fynegi gofidiau ac ystyriaethau go iawn na ellid eu cyfathrebu yn y gofod rhyngpersonol am ba bynnag reswm.¹⁷ Dyma a wna Büchner hefyd yn Woyzeck – mae'n dangos datblygiad proses oddrychol sy'n ganlyniad i fethiant mewn cyfathrebu ystyrion. Felly, er bod y ddrama'n gyfrwng delfrydol i Büchner ar yr olwg gyntaf, yn eironig ddigon, fe brofa'r ffurf ddramatig yn y cyflwr yr oedd hi ynddo ar ddechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, yn rhy gyfyng. Fel y gwelwn wrth ddadansoddi'r broses emosiynol ac ymenyddol sy'n datblygu yn Woyzeck, mae hanfod rhyngpersonol y ddrama a'i dibyniaeth lwyr ar ddeialog i'w gyrru ymlaen yn anaddas i ddramodydd sy'n ceisio adlewyrchu canlyniadau gofidiau ac ystyriaethau go iawn *na ellid eu cyfathrebu*.

Er mwyn dilyn trawsnewid Woyzeck o'r cyflwr call i'r cyflwr seicotig sy'n arwain at ei lofruddiaeth o Marie, mae'n rhaid derbyn, i ddechrau, bod y cymeriad yn dioddef o'r hyn mae Laing yn ei alw'n ansicrwydd onotolegol, sef cyflwr dirfodol lle gwelir yr unigolyn, yng ngeiriau Laing, yn 'preoccupied with preserving rather than gratifying himself; the ordinary circumstances of living threaten his low threshold of security' (t. 44). Dyma gyflwr Woyzeck pan wêl y gynulleidfa ef gyntaf pa drefn bynnag y gosodir y golygfeydd ac, o dderbyn hwn fel man cychwyn, gallwn ddirnad gweithredoedd Woyzeck fel casgliad o gamau amddiffynnol y mae'n eu cymryd i frwydro yn erbyn ei brofiad hollysol o ansicrwydd onotolegol.

Gwelir amlygiad o gyflwr Woyzeck a chychwyn y broses oddrychol sy'n digwydd i'r prif gymeriad yn ei berthynas gyda'r doctor. Mae beirniaid llenyddol wedi nodi dro ar ôl tro y modd y mae Woyzeck yn cael ei drin fel gwrthrych gan y cymeriad hwn, sy'n amlwg yn gynrychiadol o ddsbarth cymdeithasol ac amgylchiadau materol uwch na rhai Woyzeck.

¹⁶ R. D. Laing, *The Divided Self: A Study of Sanity and Madness* (Llundain, 1960), t. 16. Rhwir cyfeiriadaeth bellach i'r argraffiad hwn mewn cromfachau ar ôl y dyfyniadau.

¹⁷ Roedd sail syniadaeth Laing yn torri ar draws tybiaethau seiciatreg y brif ffrwd yn hyn o beth ac roedd ei waith, yn ogystal â'i dechnegau, yn ddadleuol o safbwynt y sefydliad seiciatryddol.

Y darlenniad hwn o *Woyzeck* sydd wedi achosi i'r ddrama ysbrydoli dehongliadau gwleidyddol y saithdegau sy'n datgan er enghraifft, 'At a time of idealistic bourgeois liberalism, several years before Marx, he proves to be a pioneer not only of Realism but of radical socialism in his emphasis on economic facts and the class structures of society'.¹⁸ Ond, fy nadl i yw bod ffocws y diddordeb yn y ddrama hon ym mhrofiad goddrychol y prif gymeriad yn hytrach nag yn y perthnasau rhyngbersonol. O dderbyn hyn, mae triniaeth y doctor a'r capten yn fwy diddorol i'r graddau eu bod yn symbylu ymateb yn isymwybod Woyzeck nag am y feirniadaeth gymdeithasol maent yn awgrymu ar yr arwyneb. Mae triniaeth pobl eraill o'r prif gymeriad yn *Woyzeck* yn symbylu ymateb trychinebus, un y gallwn ei ddeall o ddilyn methodoleg Laing. Mae'r doctor, drwy ei roi ar ddeiet o bys er budd ei arsylwadau gwyddonol, yn bychanu Woyzeck ac yn ei drin yn ddim gwell nac anifail. Mae'n ymddiddori yn *Woyzeck* i'r graddau bod ei ymddygiad yn profi ffeithiau meddygol ac mae ei bwysio digyfaddawd ar i Woyzeck lynu at y rheolau'n dangos diffyg diddordeb llwyr yn nheimpladau Woyzeck fel person. Ymateb Woyzeck i agwedd afresymol a chwbl ddideimlad y cymeriad hwn yw ymddwyn yn gwbl wasaidd. Nid yw'n ceisio amddiffyn ei hun heblaw drwy ddadlau'n wangalon na all ond plygu i ofynion natur. Mewn geiriau eraill, yr unig ymateb a ddaw oddi wrth Woyzeck pan yw'r doctor yn ei fychanu mor greulon yw i ymostwng ei hun ymhellach fyth: 'Aber Herr Doktor, wenn einem die Natur kommt!' (t. 96) / 'Ond Doctor, pan ddaw galwad gan natur . . . !' Mae Laing yn disgrifio profiad yr unigolyn seicotig yn y sefyllfa hon: 'in the face of being treated like an it, his own subjectivity drains away from him like blood from the face' (t. 48). I'r unigolyn sy'n dioddef o ansicrwydd ontolegol, mae hyn yn brofiad trychinebus. Yr hyn sy'n digwydd, o ddefnyddio termau Laing, yw bod y doctor, yn ddiarwybod iddo'i hun, yn dadbersonoli Woyzeck. Mae'n ei droi mewn i garreg drwy beidio cydnabod Woyzeck fel person ac mae hyn, yn ei dro, yn gwaethygu ei argyfwng dirfodol. Mae Laing yn egluro: 'it seems to be a general law that at some point those very dangers most dreaded can themselves be encompassed to forestall their actual occurrence. Thus to forego one's autonomy becomes the means of safeguarding it' (t. 54). Gellir deall y broses oddrychol sy'n digwydd i Woyzeck fel hyn: Drwy ymostwng ei hun yn gorfforol o dderbyn y ddeiet o bys, ac yn seicolegol (drwy ddadlau nad oes ganddo hunan-reolaeth), mae'n hepgor ei hunaniaeth, a hynny mewn ymdrech i'w amddiffyn. Os ydyw'n gwadu ei fodolaeth ei hun fel unigolyn, ni all eraill ddinistrio ei hunaniaeth drwy eu triniaeth ohono.

Mae'r ddeialog rhwng Woyzeck a'r doctor felly yn amlygu'r modd y mae Woyzeck yn gwadu ei hunan, ac fe welwn amlygiad pellach o hyn yn ei ymateb i'r capten. Mae'n cytuno gyda'r hyn a ddywed y capten beth bynnag y bo, ac mae'r capten yn tynnu hwyl am ei ben o'r herwydd. Mae'n cael boddhad sbeitlyd wrth ei gamarwain i gytuno â'r sylw diystyr am y gwynt o'r gogledd-dde (t. 107). Yr hyn y gwna Woyzeck wrth ymddwyn yn wasaidd mewn perthynas â'r doctor a'r capten yw mabwysiadu'r fecanwaith y mae Laing yn ei enwi yn *creu hunan ffug*. Er mwyn amddiffyn yr hunan go iawn, sydd o dan fygythiad cyson oddi wrth ei gyfoedion, mae'n creu hunan ffug, a'r hunan ffug yw'r un gwasiaidd, ufudd. Fel yr eglura Laing, 'The individual begins by slavish conformity and compliance, and ends through the very medium of this conformity and compliance in expressing his own negative will and hatred' (t. 109). Mae Woyzeck yn ffugio bod yn 'fachan da', gan

¹⁸ Löb, *From Lessing to Hauptmann*, t. 196.

dderbyn cydnabyddiaeth nawddoglyd y capten ohono, 'Gut Woyzeck. Du bist ein guter Mensch, ein guter Mensch' (t. 108), ond cydnabyddiaeth o'r hunan ffug yw hyn wrth gwrs, nid yr hunan go iawn. O safbwynt ffurf y ddrama, yr hunan ffug sy'n cael ei adlewyrchu drwy'r ddeialog. Nid ydyw'r ddeialog yn cynnwys holl weithgarwch y ddrama nac yn sbarduno ei datblygiad, gan mai dim ond un elfen o fodolaeth sgitsoffrenig Woyzeck sydd yn cael ei fynegi drwyddi.

Ar yr olwg gyntaf, mae Woyzeck yn ymddangos yn o herfeiddiol tuag at y capten wrth iddo brotestio yn erbyn y feirniadaeth o'i anfoesoldeb: 'Ja Herr Hauptmann, die Tugend! Ich hab's noch nicht so aus. Sehen Sie, wir gemeine Leut, das hat keine Tugend, es kommt einem so die Natur, aber wenn ich ein Herr wär und hät ein Hut und eine Uhr und eine Anglaise und könnt vornehm reden, ich wollt schon tugenhaft sein' (t. 94). / 'Ie Capten, rhinwedd! Does gen i ddim llawer o hynny. Fe welwch chi nad oes gan bobl israddol fel ni rinwedd, mae'n rhaid i ni blygu i natur. Ond petawn yn fonheddwr a chennyf het a wats a chôt â chw't, a phetawn yn gallu siarad yn grand, byddwn yn berson rhinweddol wedyn'. Ymddengys ei ddadl yn un lled-wleidyddol a dilys, ond wrth ddilyn syniadaeth Laing ynglŷn â phroses is-ymwybodol y claf sgitsoffrenig, gallwn glywed llais hunan ffug Woyzeck drwy'r ddeialog hon. Gellid ei weld fel enghraifft o *mauvais foi* sy'n strategaeth nodweddiadol, yn ôl Laing, i amddiffyn yr hunan. Mae'n egluro bod yr unigolyn yn, 'characteristically dissociates himself from much that he does' (t. 102). Gwelir Woyzeck yn datgysylltu'i hun o'i weithred o gael plentyn y tu allan i briodas. Mae'n rhoi'r bai am ei anfoesoldeb ar ei dlodi ac er bod y ddeialog hon yn ennyn cryn gydymdeimlad oddi wrth y gynulleidfa i'r prif gymeriad yma, ymateb i'w hunan ffug a wnânt wrth gydymdeimlo; yr hunan gwasaidd nad ydyw'n medru gwneud dim ond ufuddhau.

Gellid dehongli ymagweddiad gorffwyll Woyzeck a'i symudiadau gwyllt fel ymdrech cyson i berswadio'i hun o'i fodolaeth. Mae'i ymddygiad gweladwy, sy'n ennyn cydymdeimlad o'r gynulleidfa wrth iddo ofalu, fel lladd nadroedd, am gyflwr materol ei gariad a'i fab, yn fynegiad o'i hunan ffug. Nid ydyw'n cynnig dim cysur corfforol nac emosïynol go iawn iddynt o gwbl. Mae'r gweithgarwch dramatig, yn ogystal â'r ddeialog, yn fynegiant o'r hunan ffug felly. Yr unig dro mae'n cyfeirio at ei fab, fe ymddengys yn deimladwy, ond nid ymateb yn ddigymell i'w fab a wna a dweud y gwir. Yr hyn a welwn yw Woyzeck yn trosglwyddo ei deimlad o dristwch ac euogrwydd am ei sefyllfa gymdeithasol i'r baban wrth iddo ddatgan, 'Was der Bub schläft . . . Die hellen Tropfen steh'n ihm auf der Stirn; Alles Arbeit unter der Sonn, sogar Schweiß im Schlaf. Wir armer Leut!' (t. 92) / 'Edrych sut mae'r bachgen yn cysgu . . . Mae diferion clir ar ei dalcen; Dim ond gwaith o dan yr haul, hyd yn oed chwysu wrth gysgu. Druan ohonom ni!' Eglura Laing: 'the self is never revealed directly in the individual's expressions and actions, nor does it experience anything spontaneously or immediately. The self's relationship to the other is always at one remove' (t. 85). Ni all Woyzeck ymateb yn uniongyrchol i unrhyw un nac i unrhyw sefyllfa a dyma pam mae'r ddeialog yn ddarniog ac yn anelwig.

Mae perthynas Woyzeck a Marie yn ganolog i weithgarwch y ddrama ac, er na ddatgela Büchner ryw lawer am gefndir eu perthynas, mae'n arddangos olion o berthynas agos. Mae Marie yn ymateb i'w gwynion gyda chydymdeimlad, a hi yw'r unig un sy'n galw'r prif gymeriad wrth ei enw cyntaf, 'Gott vergelt's Franz' (t. 92) / 'Duw fendithia di amdano, Franz'. Fodd bynnag, nid yw Woyzeck yn siarad â hi nac yn ymddwyn mewn modd agos-

ati drwy gydol y ddrama. Gellir egluro'r diffyg agosatwydd naturiol yn ei driniaeth ohoni yn rhinwedd y ffaith ei fod e, o ganlyniad i'w ansicrwydd ontolegol, yn ofni cael ei draflyncu. Medd Laing: 'The individual is frightened of the world, afraid that any impingement will be total, will be implosive, penetrating, fragmenting and engulfing . . . The isolation of the self is corollary, therefore, of the need to be in control.' (t. 88) Mae'r unigolyn sy'n ofni cael ei draflyncu yn dioddef o obsesiwn gyda'r ffaith y gall unigolyn arall orfodi hunaniaeth arno cyhyd â'i fod yn weladwy iddo. Mae creadigaeth yr hunan ffug, wrth gwrs, yn ei warchod rhag y perygl hwn. Yng ngeiriau Laing, 'The other by his or her actions may impose on self an unwanted identity'.¹⁹ Fel ymateb i'r bygythiad hwn y mae Woyzeck yn gwneud ei hunan go iawn yn anweladwy i Marie. Mae perthnasau Woyzeck o fewn y ddrama wedi'u rhewi o fewn gweithgarwch yr hunan ffug a'r rhan hon o fodolaeth rhwygedig y prif gymeriad sy'n cael ei fynegi drwy'r gweithgarwch a deialog y ddrama.

Ni ddatblygir y berthynas rhwng Woyzeck a Marie yn ystod y ddrama felly, er ei bod wrth gwrs yn gwbl ganolog i'r gweithgarwch. Er mai'r berthynas yw catalydd y gweithgarwch ac, er mai methiant y berthynas sy'n rhoi momentwm i'r ddrama, ni all y berthynas gynnig strwythur i'r ddrama. Mae datblygiad seicosis Woyzeck yn atal datblygiad naturiol y berthynas ac, o ganlyniad, mae'r ddeialog yn colli ei gallu arferol i fynegi ystyr y gweithgarwch yn nrama Büchner. Proses meddwl isymwybod Woyzeck sydd, a dweud y gwir, yn cynnig strwythur i'r ddrama wrth i'r golygfeydd ddatgelu datblygiad ei seicosis yn arwain at ei lofruddiaeth o Marie. Yn hytrach nag adlewyrchu datblygiad perthnasau o fewn y ddrama, mae'r ddeialog yn *Woyzeck* yn fynegiad o ddiffyg, neu fethiant, perthynas rhwng Woyzeck a'i gyfoedion. Fel y mae darllen y ddrama law yn llaw ag astudiaethau Laing wedi ein galluogi i weld, nid yw'r ddeilaog chwaith yn cyfathrebu symbyliad y gweithgarwch, ond yn hytrach mae'n fynegiad o weithgarwch un elfen o bersonoliaeth ddeuol y prif gymeriad, sef yr hunan ffug. Ni all gweithgarwch yr hunan go iawn gael ei fynegi drwy gyfrwng deilaog yn rhinwedd y ffaith ei fod yn ddatgorfforedig. Mae esboniad Laing o ymddygiad yr unigolyn gwallgof yn ein galluogi i ddeall y modd y mae Büchner yn ymdrechu i ddatrys y broblem ddramatig hon. Eglura Laing: 'The schizoid individual fears a real life dialectical relationship with real live people. He can relate himself only to depersonalized persons, to phantoms of his own phantasies' (t. 80). Mae bodau dychmygus yn cynnig cyfle i Büchner roi llais i weithgarwch hunan go iawn Woyzeck drwy gyfrwng ei ddeialog ddychmygus gyda'r seiri rhyddion. Wrth i hunan go iawn Woyzeck gael ei ddatgorffori, mae'n dechrau cyfathrebu gyda'r gwrthrychau eraill anghorfforedig drwy ei weledigaethau rhithiol o'r seiri rhyddion a diwedd y byd. Mae'r gwrthrychau dychmygol hyn yn galluogi Büchner i roi llais i isymwybod Woyzeck, er mai drwy fonolog o reidrwydd yn hytrach na deialog y gwna hynny.

Mae Laing yn datgan: 'In order that this attitude be not dissipated by the slightest intrusion of reality, phantasy and reality have to be kept apart' (t. 89). Ond, mae'r trychineb terfynol yn digwydd yn *Woyzeck* pan yw gweithred Marie yn uno dau fyd Woyzeck, sef y byd dychmygol a byd realiti. Drwy odinebu, mae hi'n dinistrio system hunan-ffug Woyzeck. Daw gweithgarwch yr hunan ffug, sef yr ymdrech ddi-baid i gynnal ei gariad a'i fab yn ariannol, yn gwbl ddiystyr. Ac, wrth i weithgarwch yr hunan ffug gollu ei ystyr nid oes pwrpas

¹⁹ R. D. Laing, *Self and Others* (Llundain, 1961), t. 66.

i'r ddeialog a oedd yn ei fynegi yn y ddrama. Mae ei hunan go iawn, anghorfforedig, yn dal i fodoli fodd bynnag, ac nid oes dewis mwyach ond ei gyfuno gyda'i hunan corfforedig. Dyma sy'n digwydd pan yw ei ddychymyg yn dechrau cyfathrebu â'i hunan corfforedig wrth ei annog i ladd Marie. Mae'r lleisiau, sy'n rhan o'i hunan anghorfforedig, yn dweud wrth ei hunan corfforedig, ffug, sydd bellach wedi colli ei rôl, i weithredu drwy ladd Marie. A dyma'r weithred yn cymryd lle'r deialog a'r ddrama, o ganlyniad, yn gorfod dod i ben. Mae ansicrwydd y diwedd yn fersiynau amrywiol Büchner o'r ddrama yn ddealladwy gan fod y brif arf ddramatig sydd gan Büchner, sef deialog, wedi ei gymryd oddi wrtho gan ddatblygiad goddrychol y prif gymeriad a chan ddatblygiad y ddrama ei hun.

Mae dadansoddi gweithgarwch *Woyzeck* law yn llaw â theorïau Laing ar wallgofrwydd yn ein galluogi i adnabod gweithgarwch deul y ddrama, sef gweithgarwch person rhanedig y prif gymeriad. Daw'n amlwg nad ydy'r ddeialog yn fynegiant o'r gweithgarwch cyflawn, ond yn hytrach mae'n darlunio sefyllfa gymdeithasol amhosib ac yn portreadu'r perthnasau diystyr sy'n ganlyniad i weithgarwch hunan ffug *Woyzeck*. Mae Büchner yn ymdrechu hefyd, fodd bynnag, i bortreadu datblygiad isymwybod seicosis *Woyzeck* ar y llwyfan, sef canlyniad ei sefyllfa amhosibl a'i berthnasau anobeithiol. Yn wir, y broses isymwybodol hon sy'n achosi gweithgarwch y ddrama ac nid y perthnasau rhyngpersonol, a dyma sy'n egluro amwysedd ffurfiol y ddrama. Oherwydd bod Büchner, fel Laing, yn ymddiddori yn yr hyn sy'n digwydd pan fo sefyllfa gymdeithasol yn drech na'r unigolyn nid oes modd i'r perthnasau o fewn y ddrama gynnig ffurf i'r ddrama. Mae'r ddeialog o'r herwydd yn ddarniog, y golygfeydd heb drefn na datblygiad amlwg o'r naill i'r llall ac mae ynnddi elfennau storïol, epig fel straeon tylwyth teg a chaneuon, a'r rhain i gyd yn dechnegau sy'n gwrthdaro gyda hanfod ffurfiol y Ddrama fodern fel yr eglura Szondi.²⁰ Nid yw'r cyfrwng dramatig wedi datblygu digon yn yr 1830au i fynegi'r thematig goddrychol y mae'r Rhamantwyr a Büchner yn ei ffafrio. Mae gwrthdaro'n ei amlygu ei hun, felly, rhwng y ffurf rhyngpersonol a'r cynnwys goddrychol yn *Woyzeck* a'r canlyniad yw bod y ddrama'n ymdebygu i ddrama fodernaidd a hynny gan mlynedd cyn geni'r symudiad celfyddydol. Mae'r ddrama yn ei chyfanrwydd anorffenedig, fel y dywed Szondi wrth drafod dramâu a luniwyd yng ngwawr Moderniaeth, yn 'signposts, as it were, on the road to the forms developed by later dramatists'.²¹

²⁰ 'Ultimately, the whole world of the Drama ... does not come into being because of an epic I which permeates the work. It exists because of the always achieved and, from that point, once again disrupted sublation of the interpersonal dialectic, which manifests itself as speech in the dialogue. In this respect as well, the dialogue carries the drama. The Drama is possible only when dialogue is possible.' Szondi, *Theory of the Modern Drama*, t. 10.

²¹ Ibid., t. 12.